

⁴⁵ fasc. XXV, SW, 1783-1800, 1788, 189. — ⁴⁶ IR, XVIII., 1973, 30-31. ⁴⁷ fasc. Rathssitzungen-Grubenrapporte 1793, 7741, 19-34. — ⁴⁸ IR, XVIII, 1973, 18, — ⁴⁹ fasc. Rathssitzungen-Grubenrapporte 1793, 1795, 1796, 1797, 1798; fasc. XXV, SW, 1800-1807. — ⁵⁰ Zbornik IR, XXII, 1977, 28; fasc. XXV, SW, 1800-1807. — ⁵¹ IR, XIX, 1974, 40. — ⁵² ibid., 38-48. — ⁵³ ibid., XVIII, 1973, 32-34. — ⁵⁴ Lesky E., lib. cit., 56. — ⁵⁵ IR, XVII, 1972, 32-34. — ⁵⁶ ibid., 136-139. — ⁵⁷ ibid., 139-146. — ⁵⁸ fasc. Akten des Oberbergamtes 1819, 240. — ⁵⁹ Lesky E., lib. cit., 38-39, 42-50. — ⁶⁰ Zbornik IR 1977, XXII, 28-36. — ⁶¹ IR, XX, 1975, 59-69; Zbornik IR 1977, XXII, 35. — ⁶² K. k. Bergdirektion (Tušar I.), Die dritte Okkupation Idrias durch die Franzosen im Jahre 1809, Carniolia V, 1914, 53-63; ibid., VI, 1915, 21-30, 162-172; VII, 1916, 19-39, 232-241; VIII, 1917, 44-57; Mohorič I., lib. cit., 174-188; lib. Beneckers Organisation de 1814. — ⁶³ lib. Beneckers Organisation de 1814, II, B, b; Zbornik IR 1977, XXII, 37.

Jože PFEIFER

DAS SANITÄTSWESEN IN IDRİJA AN DER WENDE DES 18. UND AM ANFANGE DES 19. JAHRHUNDERTS

Infolge eines Lieferungsvertrages mit Spanien hat sich die Produktion im Quecksilberbergwerk Idrija nach dem Jahre 1785 sprunghaft erhöht. Die Zahl der Bergleute stieg von 400 auf über 900, so dass in der Zeit, die wir in unserem Aufsatz behandeln beim Berwerke insgesamt rund 1250 Personen beschäftigt waren.

Bereits vor dieser Periode war das idrianische Sanitätswesen, besonders seit thesianischen Reformen, verhältnismässig gut organisiert. Sämtliche Arbeiter, Beamten und Provisionisten, wie auch ihre Angehörigen, genossen schon das Recht einer unentgeltlichen ärztlichen Behandlung und kostenlose Medikamentenbeziehung. Die Vermehrung der idrianischen Bevölkerung nach dem Jahre 1785 vertursachte eine Verschlechterung der hygienischen Zustände in der Stadt. Die bisherige Sanitätsorganisation hat sich als ungenügend gezeigt. Als erste Besserungsmassnahme wurde im Jahre 1787 ein Notspital errichtet und im Jahre 1792 die zweite Arztstelle sistemisiert. So bildeten das Sanitätspersonal in dieser Blüteperiode des idr. Bergwerkes: zwei Ärzte, ein Chirurg oder Wundarzt mit zwei Gesellen, ein Apothekerprovisor mit einem Laboranten, ein Spitalmeister, der zugleich Bademeister war mit einem Krankenwärter und drei Hebammen. Die höheren Sanitätsbeamten, die in diesen Jahren in Idrija tätig waren, sind mit wenigen Ausnahmen, sehr fähige und in Landesgrenzen berühmte Fachleute gewesen, namentlich die Chirurgen Dr. Seeger und Dr. Melzer. Apotheker Ernst Freyer, wie auch sein Sohn und Nachfolger Karl, waren bekannte Botaniker. Bergwerksarzt Dr. Fanton war der erste Übersetzer Wolsteins Buches von den Tierseuchen ins Slovenische, Bergwerkschirurg Mag. Makovic war der Verfasser erster Hebammenlehrbücher in der slovenischen Sprache.

Im Jahre 1803 wurde die Pockenschutzimpfung der Kinder in Idrija eingeführt und die guten Erfolge mehrmals von der Hofstelle belobt. Bei der Einführung hat sich der damalige Leiter des Sanitätsdienstes in Idrija Dr. Hafner besonders verdienstlich gemacht. Als im Jahre 1803 ein grosser Teil der Berggrube durch Grubenbrand vernichtet wurde, sind bei den Arbeitern, die bei Reinigungs- und Reparationsarbeiten beschäftigt waren, schwere Fälle von Merkuralismus vorgekommen. Zwecks Heilung und Vorbeugung dieser Schäden wurde eine moderne Badeanstalt erbaut.

Ungünstige wirtschaftlichen Verhältnisse in Österreich am Anfange des 19. Jahrhunderts, die Folgen des Grubenbrandes und die französische Besetzung von Idrija, haben einen Rückgang der Werkstätigkeit veranlasst. Nach Abzug der Franzosen wurden viele Arbeiter entlassen, eingeführte Sparmassnahmen haben sich auch im Sanitätswesen ausgewirkt. Nach dem Jahre 1815 war in Idrija wieder nur ein einziger Arzt angestellt, der Chirurg musste sich mit nur einem Gesellen begnügen, die Hebammenzahl wurde von drei auf zwei reduziert. Die Badenstalt und das Spital wurden aufgehoben.

(Rad je primljen u Uredništvu 11. I 1980. god.)

Vladimir DUGAČKI

MEDICINSKO-HIGIJENSKA ZAPAŽANJA U PUTOPISU MARKA POLA

Sigurno je danas malen broj onih koji ne bi znali za Marka Pola (1254-1324), velikog svjetskog putnika i putopisca, mletačkog građanina za kojega mnogi pisci tvrde da je rodom iz Korčule, dokumentirajući to jednom ispravom iz XV stoljeća. On je 24 godine boravio u dalekim krajevima, proputovavši čitavu Aziju od zapada do krajnjeg istoka, prevalivši preko 30 000 milja, a od toga barem jednu trećinu kroz krajeve u koje do tada nije stupila noga Evropljana.

Putopis Marka Pola, koji u francuskom originalu nosi naslov „Livre des merveilles du monde“, a koji je poznatiji pod talijanskim naslovom „Il Milione“, predstavlja čitavu malu enciklopediju o ekonomskim, trgovačkim, društvenim i kulturnim prilikama krajeva kroz koje je prolazio ili o kojima je čuo (Perzija, Afganistan, Kina, Tibet, Burma, Laos, Sijam, Vijetnam, Japan, Java, Sumatra, Ceylon, Indija, Madagaskar i dr.).

Slika br. 1. Marko Polo i Kublaj Kan.

Zbog toga je bilo veoma zanimljivo prelistati stranice tog putopisa i razmotriti da li se Marko Polo i u kojoj mjeri osvrnuo na higijenske prilike i način liječenja na Dalekom Istoku, ne toliko zbog toga što bi nas zanimalo stanje medicine u tim krajevima u to doba, već više zato da vidimo što se najvećem svjetskom putniku činilo vrijednim da zabilježi,

tim više što smo čitajući „Milion” Marka Pola došli do zaključka da je on naglašavao naročito one činjenice koje su u Evropi bile nepoznate (tako npr. na preko dvadeset mjesta spominje Marko Polo da su pojedini narodi imali papirnat novac ili da su spaljivali svoje mrtvace).

Tako npr. u 16. poglavlju govoreći o krajevima oko naftonosnog bazena Bakua u Azerbejdžanu, ističe Marko Polo da stanovnici upotrebljavaju naftu za mazanje kod svraba. Htjeli bismo samo podsjetiti da se i danas kod svraba upotrebljavaju u terapiji među ostalim i katrani te ihtiol iz bituminoznih škrljevaca. U Bakuu danas postoji posebna bolnica sa 4000 kreveta za liječenje naftalanom.

U prikazu grada Hormosa (današnjeg Hormuza na obali Omanskog zaljeva) spominje Marko Polo i slijedeće (poglavlje 27): „Ovdje se pravi vino od datulja s dosta drugih mirođija; tko ga pije a nije naviknut, tjera ga van i pročisti; ali tko je navikao na nj dobro se udeblja. Ne hrane se našom hranom, jer ako bi jeli pšenicu i meso odmah bi se razboljeli; kad se razbole jedu slanu ribu, datulje i slično i brzo ozdravljaju”. Kad je već riječ o sredstvima s purgativnim djelovanjem spomenimo i slijedeći odlomak iz 28. poglavlja gdje Marko Polo govori o pustinji u blizini grada Creme (pustinja Dasht-i-Lut u blizini iranskog grada Kermana) u kojoj se nalazi „voda zelena kao trava, slana i gorka. A ako bi je netko popio samo jedan gutljaj, morao bi ići nastranu barem deset puta, a ako bi pojeo jedno zrno one soli, zadesilo bi ga isto”. Očigledno se radi o magnezijevom sulfatu i drugim salničnim laksancijama.

Uz ove bilješke sasvim empirijskog karaktera, navodi Polo i neke podatke o magičnom liječenju istjerivanjem demona. Govoreći o pokrajini Ardanda u Kini (oko grada Jung-kjanga) u kojoj je zrak jako nezdrav Marko Polo kaže (poglavlje 104): „U svim ovim pokrajinama nema liječnika. A kada im se netko razboli, šalju po svoje vrače i čarobnjake koji znadu đavolske vještine. A kad ovi dođu k bolesniku i on ispriča od čega je bolestan, oni sviraju u svoja glazbala, pjevaju i plešu. Kad malo poplešu, jedan od onih vrača pada na zemlju s pjenom na ustima i gubi svijest: znak je da mu se u tijelo sklonio vrag. I tako ostaje dugo vremena kao mrtav, a drugi vrači ga pitaju o bolesnikovoj bolesti te zašto se razbolio. Ovaj odgovara da se taj razbolio zato, što je nekome učinio našao. Vrači kažu: „Molimo te da mu oprostiš; uzmi njegove krvi te se okrijepi onim što ti se sviđa”. Ako pak bolesnik mora umrijeti, onesviješteni kaže: „On je učinio toliko zla tome i tome duhu te mu ovaj neće oprostiti ni za šta na svijetu”. Ako se bolesnik nalazi na putu ozdravljenja, duh koji je u tijelu vrača kaže: „Uzmite toliko ovnova s crnom glavom i toliko veoma skupog pića pa to prinesite na žrtvu tome duhu”. Kada srodnici bolesnika to čuju, čine sve što im duh kaže: i zakolju ovnove i prolijevaju krv gdje im se rekne — zbog prinošenja žrtve. Zatim ispeku jednog ili više ovnova u kući bolesnika; i tu ima toliko ovih vrača i žena, koliko je onaj duh rekao da ih mora biti. Kad se ovan ispeče i spremi piće i svijet se skupi na gozbu, oni počnu pjevati, plesati i svirati, prolijevajući piće tamo-amo po kući. Osim toga tamjanom kade cijelu kuću. Radeći tako neko vrijeme nagnu se jedan drugome te pitaju duha nije li oprostio bolesniku. Ovaj odgovara: „Nije mu još oprosteno; učinite još to i to te će mu biti oprosteno”. I kada učine to što je zapovijedio, on kaže: „Odmah će ozdraviti”. A onda reknu oni: „Duh je potpuno na

našoj strani”. I udare u veliko veselje i pojedju onog ovna i piju i svaki se čovjek vraća svojoj kući, a bolesnik odmah ozdravlja.” U istoj pokrajini uobičajen je postupak „kuvada” kojeg se nalazilo i u nekim našim krajevima, tj. da poslije rođenja djeteta muž ostaje u krevetu 40 dana, prima čestitke, dok žena radi sve kućne poslove i služi muža u krevetu.

Vrlo je okrutan postupak divljih stanovnika kraljevstva Dagroian na Sumatri (poglavlje 145): „Kad se tamo netko razboli, pošalju po vrače i čarobnjake koji znadu đavolske vještine, te ih pitaju da li će bolesnik ozdraviti ili mora umrijeti. A ako bolesnik mora umrijeti, oni šalju za to naročito određene ljude te reknu: „Ovaj bolesnik osuđen je na smrt; učini što se mora uraditi”. Ovaj mu stavlja neku stvar na grlo i uguši ga. Zatim ga skuhanju; kad bude skuhan dolaze svi rođaci umrlog i pojedju ga. I također vam kažem ovo. Oni pojedju svu moždinu iz kostiju. To čine jer ne žele da u njima ostane ikakva tvar; jer ako bi u njima ostala ikakva tvar, izlegli bi se crvi, a ovi bi crvi zbog nedostatka hrane pougibali; a zbog smrti ovih crva nosila bi duša umrlog veliki grijeh. I zato pojedju sve, poslije toga uzmu kosti, stave ih u kovčez i pokopaju u podzemnim pećinama planina na mjestu gdje ih ni čovjek ni životinja ne mogu doseći.”

Utjecaji kršćanskog vjerovanja o lječidbenim moćima svetaca prodrli su i na Daleki Istok. O tome nam Marko Polo daje podatak da crvena zemlja s groba sv. Tome u indijskoj pokrajini Maabar pomaže bolesnicima s malarijom, te da sv. Toma pomaže gubavcima (poglavlje 153).

Što se tiče biljnih lijekova Marko Polo navodi da stanovnici kraljevstva Fugiu u Kini (danas pokrajina Fu-kjen) uzgajaju galangu (Alpinia officinarum). Marko Polo također spominje aloe, rabarbaru, kamfor i hašiš. Tvrdi nadalje da Bragomanni (tj. Bramani) iz indijske pokrajine Lar ili Jar imaju veoma dobre zube zbog toga što žvaću „neku biljku”, zacijelo betel koji se priređuje od plodova i lišća palme areca. U istoj pokrajini ima vrlo dugovječnih ljudi koji su svoju dugovječnost stekli svojom uzdržljivošću te pravilnom prehranom: hrane se rižom i mlijekom a svakog mjeseca piju napitak spravljen od sukrvice i sumpora. Marko Polo spominje i lijekove životinjskog podrijetla, naime u kineskoj pokrajini Caragia (današnji zapadna Yunan) živi ogromna zmija „colubre”, vjerojatno neka vrst zmije boa, „duga deset velikih koraka, a debela deset dlanova”, čija žuč ima trojako ljekovito djelovanje: protiv bjesnoće, protiv otoka i za pospješivanje porođaja (poglavlje 103).

Iako je Marko Polo bio pronicljiva, a mogli bismo reći i kritična duha, ipak je kao čovjek svog vremena povjerovao da postoje ljudi s repom (poglavlje 146) i psećom glavom (poglavlje 149).

Poznavajući higijenske prilike u srednjovjekovnoj Evropi nije čudno što je Marko Polo bio osobito impresioniran higijenom i mnogobrojnim javnim kupalištima u gradu Quinsaj (današnji Hang-čeu) u kojem ima „barem tri tisuće parnih kupatila, gdje se naslađuju ljudi i žene. U njih stanovnici zalaze vrlo često, jer jako paze na čistoću svojih tijela. To su najbolja i najveća kupatila na svijetu, jer se u njima kupa zajedno i po sto osoba” (poglavlje 131). Marko Polo također nije mogao a da ne istakne, govoreći o jednoj indijskoj pokrajini, da se ljudi peru i po dva puta na dan. Već smo na uvodnom mjestu spomenuli kako Polo na mnogo mjesta daje navode o spaljivanju mrtvaca, te napominje da se u prijestol-

nom gradu Cambalau (Khanbaliq tj. Peking) mrtvaci obvezatno pokapaju izvan grada (poglavlje 80). U istom poglavlju kaže da u Pekingu ima 2000 prostitutki koje su „potrebne zbog velikog broja trgovaca i stranaca, što tamo dolaze svakog dana”. I inače se Marko Polo zanima za seksualne običaje raznih naroda te spominje kako u Tibetu nevina djevojka ništa ne vrijedi i teško se može udati dok ne izgubi djevičanstvo. Nadalje na nekoliko mjesta kod raznih naroda govori o običaju da kad dođe gost u kuću, domaćin se povlači iz kuće prepuštajući domaćicu gostu.

Zanimljiv je podatak kako se Kublai-kan (koji je doživio 79 godina) čuvao od kapljičnih infekcija: „Oni što služe velikog kana, visoki su velmože. Njihova su usta i nos uvijeni krasnim svilenim tkaninama, kako njihov dah ne bi orosio vladarevu hranu” (poglavlje 72).

To bi eto bilo nekoliko skromnih bilježaka iz područja zdravstvene problematike, koje je najslavniji svjetski putnik smatrao vrijednim da zabilježi. Bilješke su doduše oskudne, no to nije ni čudno: iako se Marko Polo odlikovao sjajnim darom zapažanja i oštrim rasuđivanjem, o čemu svjedoče ostali njegovi podaci koji su danas provjereni kao apsolutno vjerodostojni, što su pokazala i putovanja tragom tog velikog putnika (npr. Aurel Stein, Ellsworth Huntington, Sven Hedin, Jane Bowle Shor i dr.), jasno je da on nije objelodanio sva svoja zapažanja već samo ona koja su mu se, kao medicinskom laiku, činila najvažnijim i najzanimljivijim.

IZVOR

¹ Polo M., *Milion*. Mladost, Zagreb, 1954.

Vladimir DUGAČKI

MEDICAL AND HYGIENIC OBSERVATIONS
IN MARCO POLO'S „VOYAGES”

From the voyages of Marco Polo (1254—1324), the greatest globe-trotter, who is probably born of Korčula (Yugoslavia), the author extracted the notes concerning the medicine and the hygiene.

(Rad je Uredništvo primilo 4. II 1982. god.)

Kosta POPOV, Olga POPOV-DRAGIN i Vladimir BLANUŠA

200 GODINA OD IZLASKA PRVIH SANITETSKIH STATUTARNIH
ODREDABA — PRO MEMORIA, SLOBODNOG KRALJEVSKOG GRADA
SOMBORA 1781. GODINE

Po odlasku Turaka 146 godina posle okupacije Bačke, u Vojvodini nije postojao ni jedan školovan sanitetski kadar. Prvi školovan kadar javlja se pri kraju prve polovine XVIII veka, to su bili hirurgi¹ i babice^{1 2 3}, u drugoj polovini javljaju se akušeri¹¹, da bi se tek 1770. god. u Somboru pojavio prvi lekar^{4 5 6 7 8}. Prvi poznat dokumenat koji ukazuje na organizovan rad saniteta je „Taxa Chirurgica per dietam anno 1744 applacitata”⁹ koju je izdala gradska vlast Opidum-a militare Sombor (Vojna varoš, naziv u smislu odlikovanja koji se dobijao za specijalne zasluge u ratu). U nedostatku fizika tu su dužnost pored svoje redovne, obavljali hirurgi.

Prvi poznati hirurgi su *Petrus Nemeth* i *Milutinus Mainski* iz 1743. god., da bi posle njih sledio kontinuitet hirurga¹. Takvo je stanje trajalo do 1778. god. kada je na položaj gradskog fizika postavljen *Petrus Martirus Král* medicinae doctor¹⁰ (slika br. 1). Prve se, do sada, poznate babice spominju 1743. godine to su *Sidonia Karapandics* i *Theresia Circh*^{1 2 3}. Prvi se akušer javlja 1763. god. to je *Karolus Raissinger*, chirurgiae et embriologiae magister, koji je iste godine postavljen za Županiskog hirurga¹¹. Prvi lekar je dr *Petrus Miloradovics Gavrilov*, privatni fizik, proveo u Somboru od 1770—1772 god.^{4 5 6 7 8}.

Centralni zakonodavni organi Monarhije ulažu velike napore da bi sredili nepovoljnu situaciju u sanitetu. Njima je jasno da to ne mogu postići baz školovanih kadrova, zato još 1754. godine izdaju Zakon koji reguliše školovanje sanitetskih kadrova, a kojem je poenta, da dužnost fizika može obavljati samo onaj koji je završio Medicinski fakultet i poseduje diplomu. Posedovanje „neke” diplome bilo je neophodno za sve medicinske profile¹².

U ono vreme najveća opasnost za sela i gradove predstavljale su razne epidemije, naročito kuge koja je za sobom ostavljala veliku pustoš. Mnoge ruševine i danas nose nazive „Kugin...” već prema imenu kakva je ruševina. Da bi se suzbilo unošenje epidemija u zemlju, zakonodavni organi Monarhije izdaju 1755. god. zakon „Ordo pestis” koji je trebalo da povoljno reguliše borbu protiv kuge, koji je u dva maha 1764. i 1766. god. dopunjavao kaznenim odredbama i raznim sankcijama za sve one koji ga se ne pridržavaju^{11 13}. Ovaj Zakon kazuje sa kakvom je ozbiljnošću Centralna zakonodavna vlast ulazila u borbu, da bi zaštitila narod od epidemije.

God. 1770. izlazi Centralni sanitetski zakon za celu Monarhiju „Generale Normativum in re sanitatis” (u daljem tekstu Normativum), koji